SZEMLE

HELYESÍRÁSI TANÁCSADÓ SZÓTÁR

[A munkálatokat a Helyesírási Bizottság megbízásából irányította Benkő Loránd. Szerkesztette Deme László és Fábián Pál.] Terra, 1961. 832 l.

A nyelvtudomány fejlődésének napjainkban az az egyik legjellemzőbb vonása, hogy a kutatás egyre inkább kezdi átlépni a hagyományos kereteket. Ily módon mind nagyobb lehetőségek bontakoznak ki előtte a matematikával és — különösen a gépi fordítás problematikájából adódóan — a technikai tudományokkal való kapcsolat terén. Ugyanakkor azonban — részben talán épp e tendencia következményeképpen — a hagyományos nyelvészetnek is főleg azok a diszciplínái kerülnek az érdeklődés középpontjába, amelyeknek a legtöbb vonatkozásuk van az élettel, amelyek a nem szakemberek számára is nyilvánvalóvá teszik, hogy a nyelvészet sem önmagáért való tudomány. Az egészséges fejlődésnek ezt az irányát nyelvművelő irodalmunknak és a gyakorlati nyelvművelésnek a fellendülésén kívül különösen a lexikográfiában elért eredményeink mutatják. Noha ezeknek az eredményeknek egy része még csak olyan problémamegoldás, amely számos, készülőben levő, egynyelvű szótár (új etimológiai és tájszótár, korszerű szinonimaszótár stb.) elkészítésének az elvi alapja, a legutóbbi évek tudományos termésének eredményeképpen azonban néhány jelentős szótári mű már a nagyközönségnek is rendelkezésére áll. Ezek közé tartozik az Akadémia Helyesírási Bizottságának támogatásával készült Helyesírási Tanácsadó Szótár is.

A testes kötet, amely mintegy 80 000 nyelvi adatot tartalmaz, régi szükségletet elégít ki. Ilyen vagy megközelítő terjedelmű magyar helyesírási szótár eddig még nem is jelent meg. A magyar helyesírás szabályainak legutóbbi, tizedik kiadása [az AkH. 1954] ugyan korszerűsítette helyesírásunkat azzal, hogy mintegy kétszáz új vagy részben új szabállyal egészítette ki a régit, és néhány esetben szabálymódosítással alkalmazkodott nyelvünk fejlődésének újabb jelenségeihez, szótári része azonban — noha az előző kiadáshoz képest ez is bővült és frissebbé vált — éppen a kiadvány szabályzatjellegénél fogva nem tartalmazhatta mindazokat a szavakat és szókapcsolatokat, amelyeknek a helyesírása sokak számára kétséges lehet. Márpedig az általános vonatkozású helyesírási szabályoknak konkrét esetekre alkalmazása igen sok esetben — különösen az egybeírás és különírás kérdésében — egyáltalán nem könnyű feladat, és gyakran nem is végezhető el anélkül, hogy az egyéni megítélés eltérő volta miatt ingadozás, bizonytalanság ne keletkezzék. A Helyesírási Tanácsadó Szótár szerkesztői és munkatársai e feladat elvégzésével egyrészt megkönnyítették azoknak a dolgát, akiknek az írás — és így a helyesírás is — mindennapi munkájuk, és akik példájukkal irányítólag hatnak a szélesebb tömegek helyesírási érzékére és gyakorlatára, másrészt pedig, de éppen ezáltal jelentős mértékben elősegítették helyesírásunk egységesülési folyamatának meggyorsulását.

A szótár szerkesztőinek munkássága nem merülhetett ki abban, hogy a helyesírási szabályzat megfelelő pontjait azoknak a szavaknak és szókapcsolatoknak az írására is alkalmazták, amelyek nincsenek benne a szabályzat szójegyzékében, mert a szabályok különféleképpen való értelmezhetősége miatt szembetűnő egyenetlenségek keletkeztek volna a szótárban. Éppen ezért a szótár munkaközösségének a helyesírási szabályzat szellemének megfelelő, számos, új részletszabályt kellett alkotnia, és közvetlenül ezeket kellett az egyes szóalakok helyesírásának megállapításakor alkalmaznia. Ezek a részletszabályok, amelyek közül a legfontosabbakat a Bevezetőben közlik, nagy körültekintésre valló, gondos és elmélyedő munka eredményei. Kifogásolni legfeljebb talán csak azt lehet bennük, hogy bonyolultabbak a kelleténél. Nem látszik például megokoltnak, hogy a jelöletlen összetételek kötőjellel való tagolásának egyébként sem egyszerű részletszabályához (a két elemből álló ilyen összetételt sohasem kötőjelezzük, a három elemből állót hat, a négy elemből állót öt szótagig nem, azon felül azonban mindig kötőjellel tagoljuk) miért kellett azt a kivételt alkotó további részletszabályt megalkotni, amely szerint „e tekintetben nem számít összetett elő- vagy utótagnak az olyan igekötős ige vagy igei származék, amelynek igekötője egy szótagos [pl. *be, ki, fel*]; összetettnek számít viszont az, amelyiknek igekötője két vagy több szótagú [pl. *oda, alá; keresztül*]." (10) Ezzel kapcsolatban nem árt talán felhívni a figyelmet arra, hogy a helyesírási szabályok megalkotásakor nemcsak arra kell törekedni, hogy a helyesírási rendszerünket alapvetően szabályozó elvek következetesen és a nyelv fejlődésének megfelelő arányban érvényesüljenek bennük, hanem azt is feltétlenül szem előtt kell tartani, hogy minél egyszerűbbek, minél inkább kivételmentesek legyenek. (Vö. BÁRCZI, Bevezetés a nyelvtudományba 93.) A helyesírás egységének ideális állapota csakis olyan helyesírási rendszer alapján valósítható meg, amely az egyéb szempontok tekintetbevételével is számításba jövő rendszerek közül a legegyszerűbb, mindenki számára a legkönnyebben megtanulható.

Ami a szótárba felvett szó- és szókapcsolatanyagot illeti, erről nemcsak azt mondhatjuk, hogy szókincsünknek valóban azokat az elemeit közlik a szerkesztők, amelyek helyesírásuk szempontjából a leginkább problematikusak, hanem azt is, hogy sikerült mennyiség tekintetében is megtalálniuk a helyes mértéket. Ha ti. kevesebb nyelvi adatot közölnek, nem felelhetett volna meg a szótár a céljának, több szó- és szókapcsolat közlése pedig részben fölösleges lett volna, részben pedig olyan méretűvé duzzasztotta volna a kötetet, hogy beszerzése a nagyobb terjedelemmel járó magasabb ár miatt még kevesebb érdeklődő számára vált volna lehetségessé.

Az anyag elrendezését tekintve igen szerencsés megoldás az, hogy olyan címszavak alatt, amelyek gyakran fordulnak elő összetételekben, az illető címszóval alkotható különféle típusú, egybe- illetőleg különírandó kapcsolatokat bokrosítva közlik a szerkesztők. Ily módon valóban elérhetik azt a céljukat, hogy — ha a szó- és szókapcsolatok közlésében nem törekedhettek is teljességre — a típusok közlésével lehetőleg minden esetben támpontot adjanak a szótár használóinak valamely keresett szó vagy szókapcsolat egybe- vagy különírását illetően. Ugyanezt a célt szolgálják a kötet végén közölt, jól áttekinthető ragozási táblázatok is.

A gondosan összeállított és egyes adatait tekintve sokszor ellenőrzött szótári rész előtt a mű előzményeit és szerkesztési elveit ismertető Bevezető, valamint a szótár használatához szükséges tudnivalókat közlő, rövid előszó

foglal helyet. Mindkét fejezet szükséges és hasznos ismereteket tartalmaz. Egy helyen mégis rosszul megválogatott példák szemléltetik a szótár egyik, egyébként helyes szerkesztési elvét: „A megállapodott, zárt frazeológiai egységeknek természetesen csak a nyelvünkben egyetlenként létező formáját közöltük: *Achilles-ín, ezópusi mesék, sziszifuszi munka, bécsi szelet, karlsbadi só, pilseni sör* stb." (14) A felsorolt példák közül egyetlen egy sem tekinthető zárt frazeológiai egységnek. Az *Achilles-ín* annyira nem „egyetlenként létező forma" nyelvünkben, hogy maga a szótár sem ezt, hanem a szabályzatból átvett *Achilles-sarka valakinek* adatot közli. Az *ezópusi mesék* csupán gyakori kapcsolata az *ezópusi* melléknévnek, de ugyanezzel alkothatók ilyen szókapcsolatok is: *ezópusi ötlet, ezópusi alakok, ezópusi fantázia* stb. A *bécsi szelet* helyett is mondhatunk *rántott szelet*-et vagy *rántott borjúszelet*-et, ha pedig csak az előtagot akarjuk ugyanebben a jelentésben használni, beszélhetünk *bécsi piros*-ról, *bécsi pisztoly*-ról stb. (vö. ÉrtSz. I, 445), és hasonló módon felbontható valamennyi idézett szókapcsolat is. A zárt frazeológiai kapcsolatokra olyan példákat kellett volna a szótárnak idéznie, mint amilyen a *kigyönyörködi magát, csókálló rúzs, könnybe lábad* stb., vagy mint amilyenek a szűkebb értelemben vett szólások. Ezekben ti. vagy olyan szó van, amely más szóval alkotott kapcsolatban nem szokott előfordulni, vagy pedig olyan jelentésbeli egységet alkot a kifejezés, hogy a benne előforduló szavak jelentése szinkron szempontból nem elemezhető.

Aki csak azért veszi a kezébe a Helyesírási Tanácsadó Szótárt, hogy kifogásolnivalót keressen benne, bizonyára találhat még néhány elnézést vagy esetleg más jellegű kisebb fogyatékosságot, egyenetlenséget. Szótári mű ilyesmi nélkül aligha lehetséges. Aki azonban rendeltetésének megfelelően arra a célra használja a szótárt, hogy helyesírási kérdésekben eligazítást kapjon tőle, az csak hálás lehet a szerkesztő munkaközösségnek, mert olyan kézikönyvvel gazdagították irodalmunkat, amely helyesírási kétségek esetén megbízható felvilágosításaival segítséget, útbaigazítást ad valamennyi használójának.

O. Nagy Gábor

BÓKA LÁSZLÓ: ARCKÉPVÁZLATOK ÉS TANULMÁNYOK

Akadémiai Kiadó — Bp., 1962. 539 l.

Bóka László könyve a kortársaknak vaskos kötetbe foglalt arcképcsarnoka.

Ilyesfajta kísérlettel nem először találkozunk a magyar irodalomban. Írók és irodalomtörténészek igyekezték rögzíteni és az utókornak hátrahagyni, saját koruk számára pedig megfoghatóbbá, emlékezetesebbé tenni kortársaikat, sőt irodalmi életük lényeges mozzanatait, elvi kérdéseit. Törekvésük ez volt: helyesen *látni* és *láttatni*. Ez szükségképpen odavezetett, hogy új és új vonások és alakok kerültek előtérbe, váltak fontossá vagy szürkültek el. Más-más jelentőségűek Jókai és Mikszáth vagy Krúdy és Schöpflin irodalmi arcképei, írókról adott tollrajzai.

Bóka László szóban forgó kötete számunkra azért jelentős, mert a közelmúlt irodalmi életének igen izgalmas, eseményekben dúskáló kornak jelentős alakjait igyekezett életre kelteni; új vonással vagy vonásokkal gazdagabbá,